

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СЕПАРАЦІЇ ЖІНОК ДОРОСЛОГО ВІКУ ВІД ЖИТТЄВОЇ МОДЕЛІ МАТЕРІ

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SEPARATION OF ADULT WOMEN FROM THE MOTHER'S LIFE MODEL

У статті розглядаються психологічні особливості сепарації жінок дорослого віку від життєвої моделі матері як багатовимірною процесу, що охоплює емоційний, когнітивний і поведінковий компоненти. Показано, що материнська модель виступає ключовим механізмом міжпоколінної передачі цінностей і поведінкових сценаріїв, які можуть як підтримувати розвиток доньки, так і обмежувати її самореалізацію. Виокремлено основні аспекти сепарації: амбівалентність почуттів, провини та страх втрати підтримки поряд із прагненням до автономії; усвідомлення відмінностей між власними цінностями та материнськими настановами; формування нових моделей поведінки й зміну стилю взаємодії з матір'ю. Окреслено типологію сценаріїв сепарації (відтворення, бунт, трансформація), найбільш конструктивним серед яких є інтеграція позитивних ресурсів із подоланням обмежень. Соціокультурний аналіз показує, що український контекст має унікальні риси: образ матері як «берегині» та гендерні стереотипи створюють значний нормативний тиск, тоді як сучасні виклики (війна, міграція, урбанізація, цифрові спільноти) зумовлюють потребу у власних життєвих стратегіях і прискорюють сепарацію. Узагальнення емпіричних досліджень свідчить, що материнський вплив найбільше проявляється у виборі партнера, ставленні до материнства та соціальній ролі жінки, тоді як сферами активної трансформації є самореалізація і партнерські стосунки. Практична значущість полягає у рекомендаціях щодо усвідомлення сценаріїв, подолання почуття провини, формування кордонів, застосування нарративної терапії та родинних соціограм, а також організації груп підтримки у кризових умовах. Перспективу подальших досліджень становить міжкультурне порівняння моделей сепарації та створення програм психологічної підтримки, орієнтованих на формування зрілої автономії.

Ключові слова: сепарація, жінки дорослого віку, життєва модель матері, жіноча ідентичність, міжпоколінна передача, психологічне благополуччя.

The article examines the psychological features of separation of adult women from the maternal life model as a multidimensional process encompassing emotional, cognitive, and behavioral dimensions. It is shown that the maternal model functions as a key mechanism of intergenerational transmission of values and behavioral scenarios, which can both support the daughter's development and limit her self-realization. The main aspects of separation are distinguished: ambivalence of feelings, guilt and fear of losing support alongside the striving for autonomy; awareness of differences between one's own values and maternal attitudes; formation of new behavioral models and changes in the style of interaction with the mother. A typology of separation scenarios (reproduction, rebellion, transformation) is outlined, the most constructive of which is the integration of positive resources while overcoming limitations. Socio-cultural analysis shows that the Ukrainian context has unique features: the image of the mother as a «guardian» and gender stereotypes create significant normative pressure, whereas contemporary challenges (war, migration, urbanization, digital communities) generate the need for personal life strategies and accelerate separation. A synthesis of empirical research indicates that maternal influence is most evident in partner choice, attitudes toward motherhood, and the social role of women, while the spheres of active transformation are self-realization and partnership relations. The practical significance lies in recommendations regarding the awareness of scenarios, overcoming guilt, setting boundaries, the use of narrative therapy and family sociograms, as well as the organization of support groups in crisis conditions. The prospects for further research include cross-cultural comparison of separation models and the development of psychological support programs aimed at fostering mature autonomy.

Key words: separation, adult women, maternal life model, female identity, intergenerational transmission, psychological well-being.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.77.2.23>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Стеценко А.І.

к.психол.н., доцент кафедри практичної психології
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: 0000-0001-7451-2488

Павленко О.В.

здобувач вищої освіти
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: 0009-0008-2957-9198

Проблематика сепарації дорослих дітей від батьків останні десятиліття набуває особливої актуальності в контексті досліджень сімейних відносин, ідентичності та психологічного благополуччя [1; 10; 11]. Для жінок дорослого віку цей процес має низку специфічних характеристик, пов'язаних із материнською моделлю як першою та найбільш значущою життєвою схемою. Саме мати формує в доньки уявлення про гендерні ролі, ставлення до партнерства, професійної самореалізації та материнства. У дорослому віці ці моделі можуть як забезпечувати ресурс для розвитку, так і створювати внутрішні суперечності, якщо очіку-

вання матері не узгоджуються з особистісними цінностями жінки.

Актуальність дослідження зумовлена низкою чинників. По-перше, у сучасному українському суспільстві відбувається глибинна трансформація сімейних і гендерних ролей, що стимулює жінок до пошуку власних стратегій самореалізації, часто відмінних від традиційної материнської моделі. По-друге, суспільні кризи, воєнні події та вимушена міграція актуалізують потребу у внутрішніх ресурсах і здатності діяти автономно, що безпосередньо пов'язано із процесами сепарації. По-третє, недостатня сепарація від матері нерідко призводить до

психологічних труднощів у побудові партнерських стосунків, реалізації професійних планів і становленні особистісної зрілості.

У науковій літературі проблема сепарації жінок дорослого віку розглядається в контексті міжпоколінної передачі життєвих сценаріїв (О. Столярчук [13], А. Сажнева [12], А. Крайлюк [6]), зв'язку сепарації із психологічним благополуччям (А. Желавська [5], Л. Лисенко [8]), формування жіночої ідентичності у взаємодії з матір'ю (Ю. Грицишин [3], Н. Володарська [2]) та нарративного конструювання власного життєвого шляху (Т. Титаренко [14]). Останні публікації українських науковців засвідчують зростання інтересу до цієї проблеми в контексті соціальних змін, однак комплексний аналіз психологічних особливостей сепарації жінок дорослого віку від життєвої моделі матері залишається не досить представленим. Це визначає наукову новизну та практичне значення дослідження.

Мета статті полягає у з'ясуванні психологічних механізмів і особливостей сепарації жінок дорослого віку від життєвої моделі матері з урахуванням емоційних, когнітивних і поведінкових аспектів цього процесу, а також соціокультурних чинників, зумовлених сучасними українськими реаліями.

У психологічній науці поняття сепарації має тривалу традицію дослідження, розглядається як процес поступового відокремлення дитини від батьківської родини, що охоплює емоційний, когнітивний і поведінковий рівні та забезпечує становлення автономії і особистісної зрілості [11, с. 81–97].

Сучасні українські дослідження значно розширюють розуміння цього феномену, розглядають його у взаємозв'язку із психологічним благополуччям та ідентичністю. Так, А. Желавська та Л. Лисенко доводять, що психологічна сепарація від батьків виступає ключовим механізмом дорослішання, оскільки саме вона дозволяє молодій людині розвивати просторову, фінансову та психологічну автономію [8, с. 95].

Авторки підкреслюють, що сепарація має як зовнішній вимір (окреме проживання, фінансова незалежність), так і внутрішній (усвідомлення себе окремим індивідом, здатність ухвалювати відповідальні рішення). Встановлено, що чіткі межі у взаєминах із батьками знижують імовірність конфліктів і водночас підвищують рівень довіри між поколіннями, отже, сприяють психологічному благополуччю.

Додатковим аспектом є гендерні відмінності: дівчата частіше зберігають емоційну залежність від матері, навіть досягнувши фінансової автономії, тоді як хлопці демонструють вищий рівень афективної і поведінкової сепарації. Це дозволяє розглядати сепарацію не лише як універсальний процес, а і як феномен, чутливий до гендерних ролей і моделей взаємодії [8, с. 97].

У контексті аналізу психологічних чинників сепарації В. Папуша обґрунтовує роль суб'єктності як ключового фактору цього процесу: лише сформована здатність особистості до самостійного кон-

струювання власного життя дозволяє їй долати залежність від батьківських моделей [11, с. 81–97].

А. Кульчицька та С. Полікарчик акцентують на психоемоційних станах, що супроводжують сепарацію: вони є індикаторами не лише особистісної зрілості, а й можливих психологічних труднощів у цьому процесі [7, с. 133–145].

Сучасне трактування сепарації виходить за межі класичного розуміння її як індивідуального акту автономізації, адже в українській психології вона розглядається як багатовимірний і динамічний процес, що поєднує особистісні зусилля із соціокультурними умовами та виступає невід'ємним маркером дорослості й зрілості особистості.

Окремого значення у вивченні сепарації набуває аналіз життєвої моделі матері як провідного чинника міжпоколінної передачі цінностей, ролей і поведінкових сценаріїв. Материнська модель виступає своєрідною «матрицею» жіночого досвіду, що визначає для доньки базові уявлення про жіночність, партнерство, виховання дітей і соціальну роль жінки.

О. Столярчук у монографії «Психологія сучасної сім'ї» доводить, що саме материнські уявлення структурують вибір донькою шлюбного партнера та стиль майбутнього батьківства, формують орієнтири для самореалізації [13, с. 82].

Н. Володарська наголошує, що якість раннього зв'язку мати – дитина є визначальною для здатності дорослої жінки вибудовувати автономні стосунки: від безумовної підтримки матері залежить те, наскільки дочка в дорослому віці здатна встановлювати власні кордони [2, с. 77–83].

У контексті сучасних наукових пошуків Т. Титаренко пропонує концепцію життєтворення, у якій сепарація розглядається не як руйнівний розрив, а як процес виходу із «чужих сценаріїв» і конструювання власної життєвої стратегії. Жінка має інтегрувати ресурси, отримані від материнської моделі, водночас формуючи індивідуальні орієнтири та нові смисли [14, с. 38].

Життєва модель матері може постати як підтримувальний ресурс або як обмежувальний фактор: з одного боку, вона забезпечує ціннісну стабільність і відчуття приналежності, з іншого – здатна закріплювати традиційні сценарії, що не узгоджуються із сучасними уявленнями про самореалізацію. Тому процес сепарації набуває значення трансформації цієї моделі та стає ключовим етапом становлення жіночої ідентичності. Далі зупинимось на психологічних особливостях цього процесу.

Психологічні особливості сепарації жінок дорослого віку охоплюють емоційний, когнітивний і поведінковий параметри, що взаємодіють один з одним і визначають глибину й характер автономізації. На емоційному рівні цей процес супроводжується амбівалентністю почуттів: одночасним переживанням вдячності матері та протесту проти її надмірного впливу. Дослідження українських науковців показують, що жінки часто відчують почуття про-

вини у зв'язку із прагненням до відокремлення, яке може сприйматися як зрада сімейних очікувань [8, с. 96].

Не менш вагомим є страх втрати підтримки, особливо в умовах кризових суспільних подій, що підсилює емоційні суперечності. Водночас саме прагнення до автономії виступає рушійною силою розвитку, забезпечує вихід за межі традиційних сценаріїв і формування внутрішньої стійкості.

Когнітивний рівень сепарації пов'язаний з усвідомленням жінкою власних цінностей і їхньої відмінності від материнських настанов. У дорослому віці донька поступово переосмислює дитячі спогади, надаючи їм нового значення залежно від власного життєвого досвіду. Це дозволяє виявити ті елементи материнської моделі, які підтримують особистісний розвиток, і водночас критично відмежуватися від тих, що обмежують самореалізацію [11, с. 82].

Важливим аспектом аналізу життєвої моделі матері є її вплив на формування життєвої стратегії доньки. Українська дослідниця Т. Титаренко розглядає процес становлення особистості як життєтворення, що передбачає свідоме «переписування» власної історії у взаємодії з набутими сценаріями [14, с. 40].

У цьому контексті материнська модель постає не лише як джерело наслідування, а і як матеріал для трансформації, коли жінка дорослого віку може інтегрувати позитивні ресурси сімейного досвіду й водночас подолати обмеження, що заважають самореалізації. Сепарація в такому разі постає не конфліктним відривом від матері, а конструктивною перебудовою особистісного наративу, у якому жінка стає активною авторкою власного життєвого шляху.

На поведінковому рівні сепарація проявляється через здатність встановлювати чіткі кордони у взаєминах з матір'ю, що створює умови для рівноправної комунікації. Зміна стилю спілкування дозволяє уникати надмірної залежності та формувати партнерські стосунки, у яких жінка виступає самостійним суб'єктом. Це, своєю чергою, сприяє побудові гармонійних стосунків у власній сім'ї та формуванню життєвої стратегії, де інтегруються як ресурси материнського досвіду, так і нові орієнтири [7, с. 144].

Типові сценарії сепарації українських жінок можна узагальнити в кількох моделях. Модель повторення сценарію передбачає відтворення життєвого шляху матері, часто несвідоме копіювання її стилю взаємин і ролевих настанов. Модель бунту характеризується протилежною траєкторією, спрямованою на максимальне дистанціювання від материнських норм, проте цей шлях не завжди забезпечує внутрішню узгодженість. Модель трансформації інтегрує позитивні ресурси материнського досвіду та водночас змінює його відповідно до власних цілей і соціальних реалій, що є найбільш конструктивним варіантом. Саме остання модель відповідає сучасним уявленням про сепарацію як процес не розриву, а конструктивної трансформації, що забезпечує особистісну зрілість та психологічне благополуччя [8, с. 96].

Соціокультурний контекст сепарації жінок дорослого віку від життєвої моделі матері в Україні має свої особливості, які значною мірою визначають перебіг цього процесу. У традиційній культурі образ матері виступає центральним архетипом – «берегині», що уособлює самопожертву та беззастережну відданість сім'ї. Цей стереотип створює для доньки потужний нормативний орієнтир: бути подібною до матері вважається не лише бажаним, а й соціально схвалюваним сценарієм. Звідси йде глибоке вкорінення уявлення, що «жінка має бути як мати», а відхилення від цього зразка часто сприймається як загроза ціннісній єдності родини.

Водночас виклики сучасності докорінно змінюють ці уявлення. В умовах війни українські жінки дедалі частіше беруть на себе нетрадиційні для попередніх поколінь ролі – волонтерок, військовослужбовиць, голів сімей. Така трансформація соціальних ролей стимулює прискорену сепарацію від материнських сценаріїв, адже доньки мають навчитися діяти автономно в ситуаціях, коли традиційна модель самопожертви вже не забезпечує належної адаптації. Не менш значущим чинником є трудова міграція, яка створює просторовий і психологічний відрив від материнської підтримки. Дослідження доводять, що в умовах інтеграції в нові культурні контексти українські жінки по-новому осмислюють материнські зразки, поєднуючи їх з альтернативними практиками, поширеними у країнах перебування [15, с. 73–77].

Свою роль відіграють також урбанізація та цифрова культура, які формують середовище для виникнення нових жіночих спільнот, зокрема в соціальних мережах. У цих просторах з'являються сценарії, що конкурують із традиційною моделлю матері, пропонуючи інші шляхи самореалізації та балансування між сім'єю та особистим розвитком. Порівняння з досвідом західних країн демонструє унікальність українського контексту. Там сепарація відбувається в умовах більшої індивідуалізації та меншого тиску колективістських цінностей, тоді як в Україні вагома роль родини й досі створює потужний психологічний тиск на дорослих дітей. Це зумовлює своєрідність сепарації українських жінок: вони змушені балансувати між збереженням родинної лояльності та потребою у власній автономії. Отже, соціокультурні фактори виступають як каталізаторами, так і обмеженнями сепараційного процесу, надаючи йому неповторного національного забарвлення.

Емпіричні дослідження українських науковців надають цінний матеріал для розуміння сепарації жінок дорослого віку від життєвої моделі матері. У роботах А. Желавської встановлено прямий зв'язок між рівнем сепарації та психологічним благополуччям: чим більш сформованою є здатність до автономії, тим вищим виявляється рівень суб'єк-

тивного задоволення життям і психологічного комфорту [5, с. 363–365].

Важливим доповненням стали результати Л. Лисенко й А. Желавської, які окреслили емоційний пласт сепарації. Вони показали, що процес автономізації супроводжується амбівалентністю почуттів, появою провини й страху втрати підтримки, які можуть стати бар'єрами для формування зрілої ідентичності [8, с. 94–98].

Своєрідний аспект проблеми відображено в роботах А. Сажневої, яка дослідила вплив материнської моделі на формування образу майбутнього партнера. Авторка довела, що доньки часто несвідомо обирають партнерів, які відтворюють риси, підкріплювані або критиковані матір'ю, що вказує на дію міжпоколінних сценаріїв навіть тоді, коли жінка прагне їх уникнути [12, с. 89].

У дослідженнях А. Крайлюк акцентується, що батьківські настанови (зокрема, материнські) здатні суттєво обмежувати «коло допустимого» у виборі партнера. Тільки свідоме подолання цих настанов через процес сепарації дозволяє розширити простір власного вибору й побудувати автономну стратегію життя [6, с. 110].

У працях О. Столярчук також підкреслюється, що повторення материнських сценаріїв у партнерстві відбувається часто несвідомо: навіть ті жінки, які декларують бажання жити інакше, нерідко відтворюють материнські моделі поведінки у власних стосунках [13, с. 98].

Узагальнення результатів дозволяє визначити сфери, де вплив материнської моделі проявляється найбільш виразно: це насамперед вибір партнера, ставлення до материнства та формування уявлень про роль жінки в суспільстві. За умов позитивної сепарації жінка вибудовує власну систему цінностей, інтегрує підтримувальні ресурси родинного досвіду та водночас відмовляється від його обмежувальних елементів. Натомість проблемна сепарація проявляється у схильності до залежності, труднощах ухвалення самостійних рішень, підвищеній невпевненості та конфліктах у взаєминах із матір'ю.

Для наочності можна виокремити дві протилежні тенденції сепараційного процесу: що жінки

переважно повторюють і що трансформують у взаєминах із материнською моделлю. У більшості випадків продовжуються уявлення матері про сімейні ролі, виховання дітей і професійну поведінку в межах традиційних очікувань. Водночас активній трансформації підлягають аспекти, пов'язані зі стилем партнерських стосунків, стратегіями самореалізації та особистісною автономією. Ці результати свідчать, що сепарація жінок дорослого віку в українському контексті є не лише внутрішнім психологічним процесом, а й соціокультурною практикою, яка визначає баланс між відтворенням і оновленням міжпоколінних сценаріїв.

З метою узагальнення емпіричних результатів і авторських спостережень доцільно представити основні тенденції сепарації жінок дорослого віку від життєвої моделі матері як порівняльну таблицю 1. Вона демонструє, які елементи материнських сценаріїв здебільшого повторюються, а які піддаються трансформації у процесі становлення жіночої ідентичності.

Результати проведеного аналізу дозволили визначити низку рекомендацій, спрямованих як на підтримку жінок дорослого віку, так і на вдосконалення професійної практики фахівців у галузі психологічного консультування. Для самих жінок важливим кроком є усвідомлення власних сценаріїв сепарації, що можуть проявлятися у формах відтворення, бунту чи трансформації, з акцентом на розпізнаванні як їхніх ресурсних можливостей, так і обмежувальних чинників. Особливого значення набуває подолання почуття провини та страху втрати підтримки, оскільки саме ці переживання часто гальмують процес становлення автономії. У цьому контексті доцільним є формування здорових психологічних кордонів у взаєминах з матір'ю та іншими значущими особами, що сприяє зміцненню особистісної незалежності. Не менш важливим завданням постає розвиток навичок самопідтримки й самопрезентації, які підвищують рівень упевненості у власних силах і забезпечують умови для особистісної зрілості.

Для фахівців, які працюють із даною категорією клієнток, актуальним є застосування

Таблиця 1

Тенденції повторення та трансформації материнських сценаріїв у процесі сепарації жінок дорослого віку

Сфери впливу	Що здебільшого повторюється	Що зазнає трансформації
Сімейні ролі	Орієнтація на традиційний поділ обов'язків у сім'ї.	Прагнення до партнерського розподілу ролей.
Виховання дітей	Відтворення стилю виховання, успадкованого від матері.	Використання альтернативних підходів, опора на психологічні знання.
Вибір партнера	Несвідоме відтворення рис, підтримуваних матір'ю.	Усвідомлений вибір з орієнтацією на власні цінності.
Професійна самореалізація	Схильність урахувати материнські очікування.	Прагнення до незалежної кар'єрної траєкторії.
Соціальна роль жінки	Спирання на образ «берегині» та самопожертви.	Формування образу жінки як автономного суб'єкта.

методів нарративної терапії, що дозволяють переосмислити жінками власні життєві сценарії та знайти нові шляхи їхньої реалізації. Ефективним інструментом у цьому процесі виступає використання родинних соціограм, що наочним демонструють характер міжпоколінних впливів і механізми трансмісії цінностей. Додаткового значення набуває організація груп психологічної підтримки для жінок, які переживають кризові ситуації, зокрема вимушену міграцію, воєнні події чи зміни в соціальних ролях. Важливим напрямом соціально-освітньої роботи є включення проблематики сепарації у програми тренінгів і курси для дорослих, що сприятиме поширенню психологічної обізнаності й формуванню навичок автономної поведінки. Перспективним вектором подальшої діяльності постає також розроблення та впровадження психопросвітницьких програм, орієнтованих на формування зрілої жіночої автономії та гармонійної ідентичності, що створює підґрунтя для довготривалого особистісного розвитку та стійкого психологічного благополуччя.

Отже, сепарація жінок дорослого віку від життєвої моделі матері постає складним і багатовимірним процесом, що має характер конструктивної трансформації, а не відриву. Вона охоплює емоційні, когнітивні та поведінкові компоненти, які взаємодіють один з одним і формують основу особистісної автономії. Успішне проходження цього процесу забезпечує становлення зрілої жіночої ідентичності, підвищує здатність до ухвалення відповідальних рішень і сприяє психологічному благополуччю.

Отримані результати свідчать, що соціокультурні умови суттєво впливають на перебіг сепарації. Традиційний образ матері як «берегині» зумовлює тиск на жінок із боку родини та суспільства, проте сучасні реалії – війна, трудова міграція, нові соціальні ролі – актуалізують потребу у формуванні внутрішніх ресурсів і здатності до автономної дії. У цьому контексті сепарація набуває не лише психологічного, а й соціального значення, відображає баланс між збереженням родинної ідентичності та прагненням до самореалізації.

Перспективу подальших досліджень становить міжкультурний аналіз процесів сепарації, що дозволить порівняти український досвід із західними практиками та виявити його унікальні риси. Водночас важливим завданням є розроблення програм психологічної підтримки й освітніх ініціатив, спрямованих на формування в жінок здатності долати емоційні труднощі, усвідомлювати власні життєві сценарії та вибудовувати нові стратегії самореалізації. Проблема сепарації жінок дорослого віку від життєвої моделі матері залишається надзвичайно актуальною як у науковому, так і у практичному вимірах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Болгарчук К., Кучманич І. Психологічна сепарація: феномен, поняття, концепція. Габітус. 2024. Вип. 67. С. 114–119.
2. Володарська Н. Роль матері у становленні психологічного благополуччя дитини. Актуальні проблеми психології. Серія «Психологія обдарованості». 2020. Т. 17. Вип. 6. С. 77–83.
3. Грицишин Ю. Психологічні особливості впливу батьківських фігур на становлення жіночої ідентичності доньки. Магістерський науковий вісник. 2018. Вип. 29. С. 34–36.
4. Грицишин Ю. Специфіка відносин мати – дочка в сучасній сім'ї. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія «Психологія». 2020. Вип. 1. С. 134–141.
5. Желавська А. Сепарація від батьків та психологічне благополуччя дорослих дітей. Грааль науки : міжнародний науковий журнал. 2023. № 32 (жовтень). С. 363–365.
6. Крайлюк А. Вплив батьківських настанов на вибір шлюбного партнера : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2017. 240 с.
7. Кульчицька А., Полікарчик С. Психологічний аналіз проблеми психоемоційних станів особистості в умовах сепарації. Психологічні перспективи. 2023. Вип. 41. С. 133–145.
8. Лисенко Л., Желавська А. Особливості емоційного компоненту сепарації у стосунках батьків та дітей. Габітус. 2023. Вип. 56. С. 94–98.
9. Маєр Ю. Психологічні особливості роліової позиції сучасної жінки : дис. ... докт. філософ. : 053. Кривий Ріг, 2023. 235 с.
10. Невідома Я. Досягнення особистісної зрілості в ситуації сепарації від батьківської родини. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2017. Вип. 3 (2). С. 68–73.
11. Папуша В. Суб'єктність як фактор психологічної сепарації особистості. Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки». 2020. Вип. 12 (41). С. 81–97.
12. Сажнева А. Психологічні особливості впливу матері на формування образу майбутнього партнера в доньки : кваліфікац. робота магістра спец. 053 «Психологія» / наук. керівник В. Грандт. Запоріжжя : ЗНУ, 2023. 89 с.
13. Столярчук О. Психологія сучасної сім'ї : навчальний посібник. Кременчук : ПП Щербатих О.В., 2015. 136 с.
14. Титаренко Т. Життєві шляхи особистості: способи моделювання процесуальності. Наука і освіта. 2014. № 9. С. 37–41.
15. Юрчинська Г. Чинники психологічного благополуччя українських жінок – вимушених мігранток. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологія». 2024. Вип. 1 (19). С. 73–77.

Стаття надійшла в редакцію: 09.09.2025

Стаття прийнята: 22.09.2025

Опубліковано: 17.11.2025